

Фахри Елкуван

**ТАРЫХЫЙ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИН
ИЗИЛДӨӨ МЕТОДДОРУ**

Фахри Елкуван

**МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ОСНОВ
ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ**

Fakhri Elkuvan

TEACHING METHODS OF HISTORICAL BASIS OF TEACHING

УДК: 947.125.003

Макалада тарыхый билим берүүнүн педагогикалык негиздерин изилдөө методдорукаралды.

Негизги сөздөр: тарых сабагы, тарыхый билим берүү системасы Тарыхты окутуп үйрөтүүнүн мак- саттары.

The article rassmativayutsya methods Research pedagogical basis in historical education.

Тарых сабагы боюнча окуу китептер, Тарых сабагында колдонулган каражаттар.

Тарых сабагын окутуп үйрөтүүдө бардык өлкөлөр өздөрүнүн шарттарына ылайык максаттарын аныкташат. Тарыхты окутуп үйрөтүүнүн мааниси жогору болгондуктан, тарых программалары дагы анын максаттарына ылайык даярдалат. Бардык мамлекеттер мамлекеттүүлүгүн сактап калуу үчүн негизги көз караш жана философиясын өз атуулдарына жеткирүүгө милдеттүү болуп саналат. Тарых багытында билим берүүнүн негизинде жаш муундарда улуттук ан сезимдүүлүктү ойготуу, аларга өздөрүнүн маданий баалуулуктарын үйрөтүү максаты күтүлөт. Бирок, тарыхты окутуп үйрөтүүдө тарыхты бурмалоо, саясий иштердин куралына айландырбоо зарыл.

Дилектин изилдөөлөрү боюнча, тарыхтын максаты жана окутулушу боюнча үч башка көз караш бар экени айтылат [2]. Алар:

- Тарыхты окутуу, окуучунун жеке адам катары калыптанышында өзүнчө элемент катары кабыл алынат.
- Тарыхты окутуу, маданий мурастарды өткөрүүчүсү болуп саналат.
- Тарыхты окутуу атуулдарды тарбиялоодо инструмент катары колдонулат.

Дилектин бул жыйынтыктарын эске алуу керек. Ааламдашуу доорунда ар бир мамлекет жана улут атуулдарын жана маданий баалуулуктарын коргоого милдеттүү. Улуттун сакталышы жана маданий баалуулуктарды коргоодо тарых билиминин мааниси жогору. Андыктан тарых сабагынын максаттарынын мааниси зор.

Тарыхты окутуунун максаттарын аныктоодо жогорудагы үч көз карашты эске алуу керек. Максаттар окуучуларды социалдаштырууга багытталышы зарыл. Тарых сабагы бир улуттун маданиятын жана руханий баалуулуктарын келечек муундарга жеткире ала тургандай өзгөчөлүккө ээ болушу талап кылынат.

Тарыхты окутуп үйрөтүүдө негизги максаттар ар түрдүү болушу мүмкүн. Алар: В Бүгүнкү күндү так түшүнүү

- Келечекти кароо
- Улуттук ан сезимди берүү
- Ой жүгүртүүсүн өстүрүү
- Критикалык көз карашты калыптандыруу
- Адеп - ахлактык максаттар
- Объективдүү болуу
- Эмпатиялуу жүрүм - турум
- Абийирдүү атуулду тарбиялоо

Булардын катарын дагы да толуктоого болот. Жогоруда Түркиянын тарых сабактары үчүн аныкталган максаттар жана компетенцияларга токтолдук. Түркиянын тарых сабагы үчүн аныкталган мындай максаттар Кыргызстан жана башка Түрк тектүү мамлекеттер үчүн үлгү болушу мүмкүн. Тарых сабагы боюнча окуу китептерин даярдоодо максаттарын сөзсүз аныктоо зарыл. Тарых сабагын окутууда окуучулар аныкталган максаттарга ылайык билимдерге ээ болгондугун баалоо талап кылынат.

Ааламдашуу: чек араларды ачылышы, экономикалык жактан ири капиталдын көп улуттуу мүнөзгө айланышы, маалымат, байланыш жана транспорттук ж нилдиктерди берүү менен Дүйнөнүн кичирейиши катары кароого болот [11]. Мындай шартта тарых илимин окутуп үйрөтүүнүн мааниси андан да жогорулаган. Себеби, тарыхтын эн негизги максаттарынын жана функцияларынын бири улуттук аң сезим жана атуулдук аң сезимди калыптандыруу болуп саналат.

Тарыхты окутуп үйрөтүүнү максаттары жана ишке ашыруу ыкмаларм

Түрк билим берүү системасында улуттук билим берүү министрлиги жалпы максаттарды аныктайт. Андан соң ар бир предмет боюнча конкреттүү максаттар аныкталат. Бирдей эле сабактар үчүн ар бир класста окутулган сабактардын өз алдынча максаттары болот. Тарыхты окутуп үйрөтүүнүн максаты; окуучулардын өтмүшкө карата кызыгуусун жаратуу, улуттук маданият жана аң-сезимди калыптандыруу, айрыкча окуучулардын Мекен жана улут түшүнүктөрүн синирүү болуп саналат. Ар бир сабактын максаты сабактын мазмүнүн менен бирге түшүндүрүлөт.

Тарых сабагын үйрөтүү программасында; натыйжалар, мисалдар жана түшүндүрмөлөр орун алат. Натыйжалар окуу процессинин жүрүшүндө окуучу-

лар өздөштүрө турган билим жана билгичтиктерди камтыйт. Иш-аракеттердин үлгүлөрү болсо программадагы натыйжаларды колдонуу, максат кылынган билим жана билгичтиктерди үйрөнүү үчүн зарыл болгон иш-аракеттерга ар кыл мисалдар келтирилет. Мындай мисалдардын ар бири сунуш иретинде берилет. Мугалим бул мисалдарды кааласа өзгөртүү менен, кааласа өзгөртпөстөн колдоно алат.

Программадагы иш-аракеттердин мисалдары окуучуга негизделген жана окуучулардын окуу процессинде активдүү рол алышына шарт түзө тургандай даярдалат. Окуучулардын өз ара жана мугалим менен болгон үзгүлтүксүз байланышы программадагы негизги нерселердин бири болуп саналат.

Тарыхты үйрөтүүнүн натыйжасы эмне. Окуучуларга кандай билимдерди бергибиз келет. Негизги шык жөндөм, окуучулардын он жылда үйрөнө турган шык жөндөмдөрү. Тарыхты окутуу үйрөтүү программасы менен окуучуларга бериле турган негизги билим жана билгичтиктер төмөндөгүдөй [6]:

- Түрк тилин туура, таасирдүү жана көркөм колдонуу
- Критикалык ой жүгүртүү жөндөмү
- Чыгармачыл ой жүгүртүү
- Карым - катнаш түзүү
- Изилдөө - сураштыруу
- Проблема чечүү
- Маалымат технологияларын колдонуу
- Ишкердик
- Байкоо жүргүзүү
- Өзгөрүүнү жана үзгүлтүксүздүктү андап түшүнүү

- Мейкиндикти кабыл алуу
- Социалдык аралашуу

Тарых сабагынын окуу программасында орун алган тарыхый ой-жүгүртүү жөндөмдөрү төмөндөгүлөрдөн турат:

- Хронологиялык ой - жүгүртүү
- Тарыхый аңдоо
- Тарыхый анализ жана жоромол
- Тарыхый проблеманы талдоо жана чечим кабыл алуу
- Тарыхый изилдөө

Шык - жөндөмдөрдүн эки топко бөлүнгөндүгүн көрүүгө болот: жалпы жана тарыхый. Шык – жөндөмдөр көрсөтүп тургандай, көп жактуу атуулдарды тарбиялоо максаты койулган. Өзгөрүп өнүгүп турган дүйнө шартына ылайыкташуу жана илимий ой жүгүртүү жөндөмүнө ээ муундарды тарбиялоо болуп саналат.

Тарых сабагын окутууда билим, билгичтик жана шык - жөндөмдөрдү окуучулар канчалык денгээлде өздөштүргөндүгүнө баа берүү зарылчылыгы келип чыгат. Бул жаатта салттуу тест түрүндөгү сынактар менен катары, байкоо жүргүзүү методу аркылуу дагы баа берүү милдеттүү деп каралат.

Тапшырмаларга мисал катары: чыгармачылык (көргөзмө, журнал, газета, макет даярдоо, рол ойноо ж.б.), жазуу түрүндөгү тапшырмалар (изилдөө отчету, макала, дил баян, долбоорлор ж.б.), презентациялар, аудиториядан тышкары иш-чаралар (темага байланыштуу маалымат топтоо, текст окуу,

интервью, материалдарды даярдоо ж.б.) көрсөтүүгө болот.

Тарых сабактарында колдонууга мүмкүн болгон тапшырмалардын мисалдары программада таблица түрүндө берилген. Ар бир тапшырманын натыйжалары дагы кошо аныкталат. Мисалы, "Орто Азия жана Европа Түрктөрү: Орто Азия жана Европада курулган мамлекеттерге байланыштуу карточкалар даярдалат". Анын натыйжасы окуучуларга "Орто Азия жана Европада курулган Түрк мамлекеттерин тааныштыруу" болуп саналат [5]. Түркиянын билим берүү системасында бардык сабактар боюнча мындай тапшырмаларга терең маани берилет. Окуучуларга даяр маалыматты берүүнүн ордуна маалыматка жетүүнүн жолдорун үйрүтүү негизги максат болуп эсептелет.

Тарых сабагы боюнча окуу китептер

Окуу китептери, окутуу - үйрүтүү процессинде окуучулар эмне үйрөнүшү керек жана мугалимдер эмне үйрөтүшү керек деген багытта маанилүү булак болуп эсептелет. Тарых сабагынын көп тараптуу миссиясын эске ала турган болсок, тарых китептеринин мааниси өзүнөн өзү түшүнүктүү болот. Окуучулардын өздөрүнө жана дүйнөгө болгон көз караштарына таасирин тийгизет. Окуучулардын бул багыттагы калыптанышында тарых боюнча окуу китептери биринчи катарда турат. Андыктан, тарыхый окуяларды берүүдө тарых илиминин фундаменталдык логикасы чагылдырылышы керек жана окуучулар тарыхты үйрөнүүдөн ырахат алышы зарыл[4].

Тарых боюнча окуу китептери, окуучунун калыптанышы жана дүйнөдөгү окуяларды туура кабыл алып жоромолдошу үчүн маанилүү орунга ээ. Ошондуктан, сапаттуу даярдоо жана колдонула турган китептин туура тандалышы керек.

Тарых сабагынан күтүлгөн максаттарды эске ала турган болсок, окуу китептерин даярдоодо ылайыктуу мазмун жана ыкма менен берүү зарылдыгы да келип чыгат. Тарых китептеринде камтылган темалар окуучунун өнүгүшүнө салым кошуп, чөйрөдөгү кубулуштарга кызыгуусун жарата тургандай формада болушу зарыл. Окуучулар тарыхты үйрөнүүнүн максаттарын жана маанисин түшүнүүгө тийиш. Тарыхты үйрөнүүдө өз жашоосуна тийе турган пайдасын да көрө билиши керек. Бул абал сабактын натыйжалуулугуна маанилүү деңгээлде таасир тийгизет. Туура жана илимий ыкмалар менен тарых илими окуучуларга окуяларга туура баа берүү өндүү көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Андыктан тарыхты туура ыкма менен үйрүтүү зарылдыгы келип чыгат.

Окуу китептерин даярдоодо кээ бир маанилүү учурларга көңүл буруу керек. Алардын катарын төмөндөгүдөй көрсөтүүгө болот[4] :

- Жөнөкөйдөн баштап татаалга,
- Темаларды иретине жараша берүү
- Жалпыдан бөлүктөргө карай,
- Хронологиялык тартипте
- Жеңилден татаалга,
- Так нерселерден абстракттуу темаларга
- Окуялардан терминдерге
- Жакындан узакка карай негиз алуу керек.

Ошондой эле китептерди даярдоодо бир катар

принциптерди эстен чыгарбоо керек.

Алар төмөндөгүлөр:

- Билим жана үйрөнүү теорияларынын принциптерине ылайык уюштурулушу,
- Окуучунун билим денгээлине ылайык болушу,
- Мазмунун түзүүдө жеке айырмачылыктарды эске алуу,
- Мазмунун түзүүдө үзгүлтүксүздүк жана бүтүндүк факторлорун эске алуу,
- Окутуп үйрүтүү иш-чараларын тандоодо жана уюштурууда өнүгүү, үйрөнүү жана үйрүтүү курамдарынын принциптерин эстен чыгарбоо,
- Максаттардын чындыкка жакын болушу,
- Окуучунун даярдык денгээлине ылайык келүү, (акыл, кызыктуу, үйрөнүү ж.б.)
- Окуучунун муктаждыктарын канааттандыра тургандай болушу (психологиялык, социалдык, билим алуу муктаждыгы),
- Окуучунун калыптануу денгээлине ылайык,
- Актуалдуу, объективдүү, социалдык - маданий проблемаларды аныктап, чечүү, инновация, критикалык ой жүгүртүү жөндөмүн өстүрө турган тексттер үйрөнүү принциптерине ылайык даярдалууга тийиш.
- Темалар күнүмдүк жашоо менен байланышта илимий, табигый, социалдык, эстетикалык, экономикалык жана маданий тараптары менен каралышы зарыл.
- Окуучулардын ар кайсы класстардагы билимге болгон муктаждыктардын канааттандыруу максатын эске алышы керек.
- Максатталган жүрүм турум, шык жөндөм, мүмкүн болушунча класстарга жана семестрларга жараша актуалдуу мисалдар менен берилүүгө тийиш.
- Китептердеги темалар мүмкүн болушунча түшүнүктүү болушу керек.
- Темадагы негизги терминдерди түшүндүрүү зарыл.
- Мазмуну керек болсо, башка билимдердин жыйынтыктары менен байытылышы максат ылайык.

Окуу китептерин даярдоодо форматы жагынан дагы окуучулардын денгээлине ылайык болушу талап кылынат. Окуу китептеринин кагазынын сапаты, шрифт, китептин калыңдыгы жана көлөмү, ичиндеги иллюстративдик материалдар сабакты өздөштүрүүгө өз таасирин тийгизбей койбойт. Кыргызстан дагы тарых боюнча окуу китептерин бул багытта кайрадан карап чыгып, тиешелүү ондоп түздөөлөрдү киргизүүгө тийиш. Экономикалык маселе болушу мүмкүн. Бирок, китептердин шрифти абдан кичинекей, көлөмү чакан, иллюстративдик материалдар жетиштүү өлчөмдө эмес. Билим берүүнүн денгээлин көтөрүү үчүн бул маселелерди тезинен чечүү зарыл.

Түркияда ар кандай лицейлер бар. Алардын ар бирине өз алдынча сааттар белгиленет. Ал эми Кыргызстанда бардык мектептер үчүн тарых сабагын окутуу сааттары бирдей [9]. Бул абал окуучулардын кызыгуулары эске алынбагандыгын көрсөтүп турат. Тарыхты окутууда окуучунун жеке сапаттары эске

алынышы зарыл, бул өз кезегинде билим берүүгө он таасирин тийгизет.

Тарых китептери жана тынчтыкка негизделген тарых концепциясы

Өлкөлөр өздөрүнүн билим берүү системаларын жакшыртуу үчүн башка өлкөлөрдүн тажрыйбаларына талдоо жүргүзө башташты. Окшош жана айырмалуу тараптарын табуу менен өздөрү үчүн пайдалуу тажрыйбаларды билим берүү системаларына киргизүү аракетин көрүшүүдө. Натыйжада, салыштырмалуу билим берүү изилдөөлөрү жүргүзүлө баштады. Түркия Евро биримдикке кирүү аракетинин алкагында билим берүү системасын Евро биримдиктеги өлкөлөрдүн системаларына ыңгайлаштыруу аракетин көрүп келет. Билим берүү тармагында Европа өлкөлөрү менен Түркиянын билим берүү системалары салыштырылат. Европа биримдиги тарыхты окутуу боюнча бир катар сунуш иретинде чечимдерди кабыл алган. Кыскача токтоло турган болсок алар төмөндөгүдөй [1]:

1. Европа ан сезимин калыптандыруу жана чындоо.
2. Тарыхтын улутчулдук жоромолдорунан качуу.
3. Маданияттар аралык өз ара таасирлөнүүлөрдү аныктоо.
4. Стереотиптерден баш тартуу.
5. Тарыхты идеологиялык максаттарда колдонуу бою.
6. Тарыхтын өтө эле улутчул, чет элдин душманы болушун чектөө.
7. Адам укуктары жана демократия өндүү негизги баалуулуктарды жайылтууда рол ойношу керек.
8. Кээ бир темаларды жалпылап, эч кимди таарынтпай тургандай каралышы.
9. Кылмыштарды чектей турган инструмент катары болушу.
10. Кайраштыра турган сөздөрдү окуу китептеринен чыгаруу.
11. Жергиликтүү тарых изилдөөлөрүнө оордук берүү.

Европа консейинин бул чечимдери тынчтыкка негизделген дүйнөнү куру жаатында алынган чечимдер болуп саналат. Бирок, ага карабастан ар бир өлкөнүн өзүнүн жеке шарттары бар. Ар бир өлкө жеке шарттарына карата бул чечимдерди колдонот. Тарых китептерин даярдоодо бул чечимдерди эске алуу жана тынчтыкка негизделген тил колдонуу коомдук тынчтыктын калыптанышы жана дүйнө атуулун тарбиялоодо пайдалуу болоору шексиз.

Тарыхты окутуп үйрөтүүдө маанилүү бир жагдай, Түрк тектүү өлкөлөрдүн өз ара кызматташууга барышы керектиги болуп саналат. Ар бир түрк тектүү мамлекет жалгыз кана бир элден түзүлбөйт, тескерисинче ар кайсыл калктарды камтыйт. Андыктан, дүйнөлүк тенденцияларга ылайык, Евро биримдиктин тарых багытындагы билим берүү иш-аракеттери түрк тектүү элдердин ортосунда дагы сөзсүз болууга тийиш.

Тарых сабагында колдонулган каражаттар

Тарых сабагын окутууда китептер эн маанилүү булак болуп саналат. Окуу куралдары окуу процессинин эң маанилүү материалын түзөт. Таалим тарбия кеңешинин сунуш иретиндеги чечими менен

баштапкы жана орто мектепте окутула турган окуу китептери мектептерге билдирилет. Атайын журналда тизмеси жарыяланган китептерден мугалим бирин тандап алат. Ал китеп жылдын аягына чейин булак катары кызмат кылат. Темалар программага ылайык түшүндүрүлөт.

Окуу китептерин тандоодо китептин сапатына, колдонулган сурөттөрдүн санына, главалардын аягында берилген текшерүү суроолору жана башка көрсөткүчтөргө маани берилиши зарыл [3].

Тарых боюнча окуу китептери Таалим тарбия кеңешинин чечимдерине ылайык даярдалат [7]. Басмаканалар аныкталган шарттарды аткаруу менен кана китептерди басып чыгара алышат. Бир сабак үчүн бир канча басмакананын китебин тандоого болот. Заманбап Түрк жана Дүйнө тарыхы окуу китеби үчүн койулган талаптар төмөндөгүдөй: Китептин мазмуну:

- Мазмуну болууга тийиш
- Уюмдук структурасы берилиши зарыл
- Китептеги сөздөрдү, терминдерди камтыган сөздүк бөлүмү болушу керек
- Хронология, Түркия картасы жана Түрк дүйнөсү картасы

• Колдонулган адабияттар орун алышы керек. Темалардын китептеги берилишинде төмөндөгүдөй шарттар аныкталган:

- Шык жөндөмдөр, үйрөнүү жана үйрүтүү принциптерине ылайык (көнүлүн буруу жана мотивациялоо, шыкжөндөм, практика) ишке ашырылышы керек.

- Темаларды түшүндүрүүдө окуучуларга негизделүү жана окуучунун активдүү катышуусун камсыз кылуу.

- Бардык билим жана билгичтиктерди өздөштүрүү боюнча кошумча иш-аракеттерди жүргүзүү.

- Теманы түшүндүрүү жана тапшырмалар оргиналдуу болушу керек.

- Тапшырмалар максатында жараша (бышыктоо, баалоо, толуктоо) ыңгайлуу этапта берилиши зарыл.

- Китепти окутуу да ар кандай ыкмалар жана техникаларды колдонуу менен бир типтүүлүктөн алыстатуу (постерброшюра даярдоо, кейс, презентация, карта, ооз эки тарых, макала-дилбаян ж.б.).

Бул критерийлерден башка; илимий ката жана маалымат катасынын болбошу, класстын жана окуучунун денгээлине ылайык болушу, тил услубунун окуучунун денгээлинде болушу, техникалык дизайны Таалим тарбия кеңешинин чечимине жараша болушу сыяктуу шарттар да бар. Ушул ж.б. шарттарды эске алуу менен Таалим тарбия кеңеши окуу китептерин баалап, аларды билим берүүдө колдонууга чечим чыгарат.

Билим берүү процессинде окуучуларда тиешелүү жүрүм-турумду калыптандыруу үчүн зарыл болгон каражаттардын түрү жана алардын билим берүү процесси өтүп жаткан жайда колдонуу маанилүү болуп саналат. Тарых сабактарында колдонууга мүмкүн болгон каражаттар төмөндөгүлөр болушу ыктымал:

Кандайдыр бир буюм, кийим же алардын саталып калган бөлүгү, эстеликтер, сувенирлер,

курал жарактар, акча бирдиктери ж.б. Эскицивилизацияларга таандык мазарлар, чиркөөлөр, мечиттер, кербен сарайлар, мончолор, коргоондор, көпүрөлөр, үйлөр, сарайлар, сөйкө шакектер, кийимдер, соода жана транспорт каражаттары, жазылуу жана ооз эки эстеликтер сабактын каражаттары катары колдонулушу мүмкүн. Буларды кезеги келгенде окуу процесси жүрүп жаткан жерде колдонуу керек; анткени көргөзмө куралдар таасирдүү болот. Окуучунун түшүнүү жана эстеп калуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат.

Глобуз, мектептин чөйрөсүндөгү тоо-таш, өрөөн, кыр-чокулар, дарыя, арык, кол, деңиздер сабактарда табигый каражаттар болуп саналат. Тарых сабагында максатталган жүрүм-турумду калыптандыруу үчүн окуучунун чөйрөдөгү табигый абалды пайдалануусун камсыз кылуу керек. Айлана-чөйрөнү кыдыруу, байкоо жүргүзүү аркылуу тарыхый темаларды женил үйрүтүү мүмкүн. Географиялык окуялар тарыхый окуялардын калыптанышында маанилүү ролду ойношот.

Тарых сабактарында карталар, тоо-таш, түздүк, өрөөн, жайлоо, көл, деңиз ж.б. формаларын, шаарлардын чоподон жасалган макеттери, кагаздан жасалган макеттерин каражат катары колдонууга болот. Окуу чулардын мындай макеттерди жасоосун камсыз кылуу зарыл. Окуучулар тарабынан жасалган макеттер дин көргөзмөсүн уюштуруу шарт.

Билим берүү чөйрөсүндө колдонууга мүмкүн болгон эн таасирдүү каражаттардын бири бүгүнкү күндө компьютерлер болуп саналат. Келечекте компьюте дин билим берүүдө колдонулушу мындан да жогорулайт. Туркия 2012-жылдан тарта компьютерге негизделген билим берүүгө этап этабы менен өтүүнү баштады. Мындай окутуп үйрүтүү жекечелендирилген окутуу болуп саналат. Бардык темалар боюнча эн жөнөкөйдөй тарта эн татаал, эч женилинен тарта оор боло турганда формада максатталган жүрүм-турум жана главалар аныкталат. Андан соц алардын билим берүү жана баалоо абалы тартипке салынат. Алар дискеталарга жаздырылат. Окуучунун учурдагы билим текшерилген сон, ага тигил же бул дискеттен баштоо сунушу берилет. Ошондой эле мындай дискеттерди класстарда дагы колдонууга болот. Окуучулар аныкталган билим жана билгичтиктерди өздөштүрмөйүнчө кийинки главаларга өтө албайт. Эгер зарыл болгон билимди өздөштүрбөгөн болсо, кийинкисине өтө албайт, кайра башынан кайталайт. Бул процесс тиешелүү билимди алганга чейин улантыла берет. Программанын колдонулушу созсүз түрдө мугалимдин көзөмөлүндө болууга тийиш. Мугалим окуучуларга зарыл болгон учурда кийлигишүүсү абзел.

Телевизор, видео, кинотеатр, радио, магнитофон ж.б. дагы билим берүүдө кеңири колдонулган каражаттардан болуп саналат. Алардын жардамы менен көптөгөн коомдук окуяларды кайрадан кайталоо менен окуучуларга сунуштоого болот. Тарых сабактарында тарыхый жана маданий окуяларды киного тартуу менен билим берүүдө колдонууга болот. Мисалы, Түркия Республикасынын, Осмон мамлекетинин курулушу, Стамбулдун

каратып алынышы, Боштондук согушу, Биринчи жана Экинчи Дүйнөлүк согуштар ж.б.

Кинолор сабактын тематикасына туура келиши керек. Кыска болуп, мугалим зарыл учурда түшүндүрмө бериши керек. Кинолор темаларды толук кандуу түшүнүүгө түрктү бериши зарыл, окуучунун денгээлине ылайык, кызыктуу, түшүнүктүү болуусу абзел. Радио, магнитофондор баарлашууларды кайрадан угуу мүмкүнчүлүгүн берип, билим берүүдө маанилүү болуп саналат.

Сабактарга тиешелүү сүрөттөрдү, графиктерди, принциптерди проектордун жана башка каражаттардын жардамы менен окуучуларга сунуштоого болот. Сүрөттөр, схемалар, карталарды көрсөтүү менен бирге окуучулардан суроо сурап, алардын пикирлерин алуу керек.

Тарых лентасы тарыхый окуялардын өздөштүрүлүшү үчүн класстардын дубалына жасалган ленталар болуп саналат. Булар, тарыхый окуялардын хронологиялык негизде түшүнүү мүмкүнчүлүгүн түзөт. Мындай ленталарды окуучуларга жасатууга болот. Окуучулар сабактардын жүрүшүндө өздөрү даярдаган сүрөт, жазуу, график, таблица, схемаларды бул лентага жайгаштырыша керек. Бул иштин аткарылышына мугалим дагы квз салууга тийиш.

Убакыт ленталары; окуучуларга убакыт түшүнүгүн толук жеткирүү жана окуялардын ортосундагы убакыт боюнча байланыштарды көрсөтүү үчүн убакыт ленталары колдонулат. Бул каражат, жөнөкөй, арзан жана бардык мугалимдер тарабынан колдонулат. Убакыт лентасы үстүндө бир канча жылды көрсөткөн чийим жана сандардан турат. Башкача айтканда кыска убакыт аралыктары үчүн колдонулат. Ал эми, бүтүндөй бир тарыхты көрсөткөн курал болсо тарыхый лента деп аталат [3].

Карталар, атластар, сүрөттөр, схемалар, пландар, графиктер: Дүйнө, өлкөлөр, Түркия жана тарыхый карталар ар бир класста болушу керек болгон каражаттар болуп саналат. Алар сабактын жүрүшүндө мугалим жана окуучулар тарабынан сөзсүз түрдө колдонулууга тийиш. Атластар тарых сабагын натыйжалуу өздөштүрүүдө эффективдүү инструмент болуп эсептелет.

Тарых предметин окутуу үйрөтүүдө карталар эң кеңири колдонулган материалдардан болуп саналат. Тарыхый темалардагы көптөгөн түшүнүктөрдү картанын жардамы менен бышыктоо зарыл. Тарыхта болуп өткөн согуштар жана ал согуштардын кайсыл мамлекеттердин ортосунда болгондугу, жер аттары, жолдор, чек аралар көрсөтүлүп сабакты толук түшүндүрүү аракети күрүлүшү талап кылынат [10].

Тарых сабагын өздөштүрүүдө кмөкчү материалдардын бири сүрөттөр болуп саналат. Сүрөттөр өзгөчө баштапкы мектептин окуучулар үчүн абдан маанилүү болуп саналат. Тарыхый сүрөт, ошол доорго таандык сөз менен айтып жеткирүү татаал болгон нерселерди жеткирүүгө жардам берет. Андыктан, тарых мугалими сабактарда сүрөттөрдү колдонушу керек. Окуу китептеринде темага байланыштуу кээ бир сүрөттөр болгону менен, мугалим китептен тышкары дагы сүрөттөрдү колдонушу керек [10].

Графиктер, ар кандай типтеги маалыматтарды көрсөтүү үчүн коомдук илимдерде жана башка илим

тармактарында кеңири колдонулат. Графиктер, аз свз, көп маалымат камтыгандыктан, ар кандай тилде сүйлөгөн жана ар кыл маданияттагы адамдар тарабынан түшүнүү үгө жеңил болуп саналат. Графиктер темаларды түшүнүүнү жеңилдетет. Тарыхта кээ бир пикир же түшүнүктөрдүн внүгүү багытын көрсөтүү үчүн график абдан ыңгайлуу болуп саналат [13]. Тарых мугалимдери ордун келгенде графиктерди колдонууга тийиш.

Ошондой эле сабактын жүрүшүндө курчактар, сүрөттөр, афишалар, китептер, энциклопедиялар, жур налдар, газеталарды колдонууга болот. Мисалы, алгачкы Түркия улуу миллет мажлисинин ачылышы менен Стамбулдун алынышы тууралуу окуяны түшүндүрүүдө куурчактардын жардамы менен ойун көрсөтүү окуучулардын көңүлүн бурат. Ал эми, сүрөттөр өлчөмү жагынан жөтиштүү чондукта болууга тийиш. Тарых сабактарында колдонулган мындай материалдар класстын китеп текчесинде сөзсүз болууга тийиш жана окуучу каалаган учурда мындай булактарды колдонуу мүмкүнчүлүгүнө ээ бvлушу зарыл.

Сабактын жүрүшүндө атайын такта колдонулушу керек. Такталар класстын ыңгайлуу жерине жайгаштырылып, окуучуларга ыңгайлуу чондукта болууга тийиш. Жазуу такталары окуу процессинде мугалим тарабынан колдонулган каражаттардын эн маанилүүсү болуп саналат. Темаларда кездешкен даталар, адамдын жана жерлердин аттары, маанилүү окуялар тактада жазылбаса эске тутуп калуу кыйын. Сабактын жүрүшүндө мүмкүн болушунча айтып берүү менен чектелбестен, көрсөтмө куралдарды көп колдонуу керек.

Жазуу тактасын натыйжалуу колдонуу үчүн кээ бир нерселерге көңүл бурууга тийишпс. Жарыктын тактага түшүшү менен чагылышпай тургандай абалда болушу, окуучулардын баардыгы көрө ала тургандай жайгаштырылышы, жазуулардын так жазылышы керек [3].

Азыркы күндө саясий, социалдык, экономикалык жана технологиялык тармактарда болуп жаткан өзгөрүүлөр, жеке адамдардын жана жалпы коомдук проблемалар, коомдук внүгүүдөгү адам фактору, жарандардын бири-бири менен болгон мамилелери жана коомдук баалуулуктар тарыхты жаңы ыкма менен окутууда маанилүү ролду ойноодо.

Дүйнөнү түшүнүүдө билим берүү программаларын үзгүлтүксүз жаңылоо, заман талабына ылайык кайрадан иштеп чыгуу келечек муундар үчүн жакшы мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жана окуучуларды аң сезимдүү атуулдар катары тарбиялоодо мааниси зор. Андыктан тарых сабагынын негизги максаттарынын бири тарыхый аң сезимге ээ адамдарды тарбиялоо болуп саналат.

Билим берүү тармагындагы өнүгүүлөр, колдонулган ыкмалар жана техникалар, инструменттердин өзгөрүшү окуу программаларын да өзгөрүүгө алып келиши керек. Тарых боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр жана жаңы публикациялар тарых сабагынын мазмунун жаңылоо зарылдыгын дагы көрсөтүп турат.